

Tamara Deutscher:

Bucharinism mot trotskism

En recension av Stephen F Cohen, *Bucharin och den ryska revolutionen*¹

Först publicerad i tidskriften *Monthly Review* (april 1975)

”Bucharin är inte bara en av partiets mest värdefulla och betydande teoretiker, utan avses också med rätta som hela partiets favorit, men hans teoretiska uppfattningar kan endast med mycket stor tvekan betecknas som fullt marxistiska, eftersom det hos honom finns ett visst skolastiskt drag (han har aldrig studerat och, tror jag, aldrig helt förstått dialektiken).”

Så beskriver Lenin en av de mest framstående sovjetiska revolutionärerna och en av sovjetstatens viktigaste arkitekter i sitt ”Testamente”, som han skrev 24 december 1922.

I mer än 30 år hölls Lenins ”Testamente” gömt för det sovjetiska folket. Men även sedan det hade gjorts tillgängligt och 1958 tagits med i band 45 av Lenins *Samlade verk*, var bucharinismen fortfarande måltavla för skymf och smädelser i Sovjetunionen. Först i slutet av 1962 blev Bucharin officiellt rentvådd från anklagelsen att ha varit spion och terrorist. Och trots Lenins vittnesbörd anses han fortfarande vara en ”partifientlig pseudobolsjevik” som var indragen i antileninistisk verksamhet.

Men även i väst behövde det gå nästan 40 år efter hans ohyggliga rättegång och tragiska död innan Bucharin fick en levnadstecknare som lyckades beskriva hans politiska och teoretiska utveckling på ett tillfredsställande sätt. Kanske det krävdes så lång tid för att få fram en generation forskare inom vänstern som var helt fri från stalinistiska drag, men ändå välvilligt inställd till Bucharins idéer. Stephen Cohen förefaller verkligen anse sig vara något av en antistalinistisk kommunist eller nästan kommunist av en icke-revolutionär sort. Dessutom är han väl rustad och kvalificerad för uppgiften: han kan ryska utmärkt, är bekant med perioden och fick tillgång till en stor mångfald av källor. Han skriver bra och hans berättande flyter ledigt. Med rätta anser han Bucharin vara en intagande, varm person, välförtjänt betraktad som ”hela partiets favorit”, inte alltför komplicerad och utan den ”bolsjeviskt dogmatiska” hårdhet som amerikanska liberaler tycker så illa om, utan tvärtom ”mjuk som vax” som Lenin en gång anmärkte i förklenande ordalag.

¹ Boken finns på marxistarkivet: [Bucharin och den ryska revolutionen](#)

Bucharin gick med i partiet strax innan 1905 års revolution. Han var aktiv under det socialdemokratiska studentförbundets nationella kongress 1907 (det är från detta förbund Komsomol har sitt ursprung). 20 år gammal satt han med i partiets Moskvakommitté. 1911, 23 år gammal, lämnade han Ryssland och tillbringade den mesta tiden i Wien, där han fängslades av austromarxisternas ytterst teoretiska skola. Han hade aldrig några nära kontakter med Lenins grupp i London eller Genève, en grupp som Cohen helt omotiverat kallar ett ”inställsamt koteri”.

Redan före 1917 (det vill säga innan han var 30) hade Bucharin flera mycket debatterade teoretiska verk på sitt konto, varav det främsta är *Imperialismen och världsekonomin*, en upprepning av Hilferdings tes om imperialismen som finanskapitalets utrikespolitik. I sina ivriga försök att framställa det som om Bucharin siade att det framtida postkapitalistiska systemet skulle ”frambringa ett annat och grymmare exploateringssystem” än kapitalismen, läser Cohen i Bucharins tidiga teoretiska skrifter efterklokt in förutsägelser om en ”totalitär stat” som pekade fram mot en ”grundläggande 1900-talsutveckling” såväl som en ”logisk förklaring till varför kapitalismen inte hade fallit samman”.

Modigt försöker Cohen analysera andra av Bucharins teoretiska verk, och ägnar ett helt och belysande kapitel åt hans bok [Den materialistiska historieuppfattningen](#). Uppgiften är inte enkel, ty Bucharins rika och impulsiva sinne producerade en stor mängd nyskapande idéer, många formulerade under inverkan av en politisk och ekonomisk kris, och väldigt ofta ologiska och självmotsägande. Bucharins brinnande iver och entusiasm – egenskaper som är tilltalande hos en revolutionär men kanske mindre lämpliga hos en forskare och teoretiker – fick honom att svänga våldsamt från en ytterlighet till en annan. Och ”ett visst skolastiskt drag” fick honom att genast bygga upp en hel teori när ett mer förståndigt sinne skulle ha nöjt sig med ett mer praktiskt tillvägagångssätt.

1920 kom hans *Övergångsperiodens ekonomi* ut. Den var ett teoretiskt rättfärdigande av krigskommunismens försök att militarisera arbetet, suga upp fackföreningarna i staten, tvångsutskrivningar av jordbruksprodukter och andra bryska metoder som landet inte var redo att godta i fredstid. Besvikelserna, missnöjet och bitterheten ledde direkt till Kronstadt-upproret, där en del bolsjevikerna kämpade sida vid sida med anarkister och vitgardister mot de röda trupper som hade skickats för att slå ner upproret. Av denna ”blixst som lyste upp verkligheten” (orden är Lenins) drog bolsjevikerna en praktisk slutsats: krigskommunismen skrotades och ersattes av den Nya ekonomiska politiken [NEP], med sin blandekonomi där den privata sektorn på kommersiell grundval kunde konkurrera fritt med den långsamt framväxande socialistiska sektorn. Hur stor risken var för att de privata företagen skulle tränga undan och sluka upp den nyfödda socialistiska sektorn kunde man bara gissa sig till.

Med sin vanliga entusiasm omfattade Bucharin NEP och gick längre än någon annan bolsjevik i att förkunna dess fördelar. Precis som han i *Övergångsperiodens ekonomi* med fullständig självsäkerhet hade hävdat att vi med krigskommunismen ”befinner oss på den rätta vägen”, så tvivlade han två år senare inte det minsta om att revidera en del av bolsjevismens och faktiskt marxismens mest grundläggande principer för att lägga fram en i detalj utarbetad teori, enligt vilken Ryssland ”steg för steg” skulle ”växa in i socialismen” från NEP.

För Cohen var NEP Sovjetrysslands allra mest tilldragande period. ”I ekonomiskt, intellektuellt och kulturellt avseende blev NEP-Ryssland ett relativt pluralistiskt samhälle.” NEP gynnade en ”atmosfär av avspänning i landet”, och ledde 1923 till framväxten av ”ett av de första moderna blandekonomiska systemen”. Trettio år senare skulle NEP lovordas av ”de kommunistiska reformisterna som modellen för en liberal kommunistisk samhällsordning, ett alternativ till stalinismen.”

Men paradoxalt nog var det denna liberalisering av den ekonomiska politiken som fick bolsjevikerna att upprätta sitt maktmonopol. De fruktade att denna nyvunna frihet skulle få den urbana borgarklassen och de enskilda bönderna att vända sig till de antibolsjevikiska organisationerna för att försvara sina intressen. Bolsjevikerna var fast beslutna att dessa organisationer inte skulle få finnas till, åtminstone inte tillfälligt. På så sätt planterades tanken att all opposition med nödvändighet måste bli språkrör för kontrarevolutionen, och den förstärktes under de efterföljande åren. Från denna övertygelse var steget inte långt till att anse att opposition och fraktioner i partiet var nästan lika farligt. Skulle inte en besviken och missnöjd fraktion förr eller senare gå samman med en kritisk grupp utanför partiet? Kort efter att alla andra partier hade undertryckts kom förbudet mot organiserade fraktioner inom de bolsjevikiska leden. När man ser tillbaka förefaller det fullkomligt uppenbart att detta förbud blev ett mäktigt vapen i Stalins händer. Och ändå accepterades det på den tiden av alla hans framtida motståndare: Trotskij, Zinovjev och Kamenev, såväl som Bucharin. De blev oförmögna att organisera gemensamma aktioner eller ens försvara sig, och skulle alla omkomma under de mest tragiska omständigheter.

”[I] början omfattade [Bucharin] inte NEP med en känsla av att det hade en bestående rationalitet eller riktighet”, men senare ”försvarade han den apologetiskt i flera månader” och gick i sin entusiasm längre än någon av sina kollegor i politbyrån. 1922 var NEP för honom inte längre bara en strategisk reträtt, utan en ”gedigen” och säker väg till socialismen. Helt rätt riktar Cohen läsarnas uppmärksamhet på Bucharins artikel från 1922 angående proletära och borgerliga revolutioner. I denna artikel ”reviderade” han drastiskt en del centrala marxistiska teorier och lade den teoretiska grunden till en marknadsekonomi. Lenin var mycket mindre ”skolastisk” och mycket mindre intresserad av teoretiska definitioner: det han ville inpränta hos partiet var helt enkelt att ”vi har gått för långt”, att ”en övergång till rent socialistisk fördelning övergår vår förmåga”, och att regimen måste ”kunna slå till reträtt” och begränsa sig till ”enklare uppgifter”. Cohen uppvisar en märklig brist på förståelse av den leninistiska andan när han förkunnar att Lenin tjugofem år efter Eduard Bernstein ”rehabiliterade... begreppet reformism”, och att han ”förklarade innebörden av denna reformpolitik ända fram till sin död.” Till varje pris försöker han ta hjälp och stöd av Lenin för Bucharins fortsatta utveckling bort från den marxistiska läran om klasskamp. Det går lätt att spåra denna utveckling av vänsterkommunisternas tidigare ledare, från att under förhandlingarna i Brest-Litovsk anse att Lenin inte var revolutionär nog till att tro på ”samverkan och harmoni”, ”gradvisa förändringar” och ”sammällsfred” i motsats till ”sammällskonflikter” – med ett ord Bucharins övergivande av den ortodoxa marxismen – i boken, även om författaren är medveten om att betoningen av detta ”övergivande” kan orsaka ”en del obehag” för Bucharins anhängare.

Fem år efter revolutionen drog Bucharin slutsatsen: ”Klassens omognad var således inte något speciellt för det ryska proletariatet utan ett kännetecken för proletära revolutioner i allmänhet.” Denna besvikelse över arbetarklassen ledde honom till den bondevänliga politik som blev bucharinismens kännemärke. Även om samtliga bolsjevikledare förkunnade ”förbundet mellan arbetare och bönder”, så gick ingen så långt som Bucharin i att bolsjevismen skulle söka sin frälsning på den ryska landsbygden. Efter att ha förkastat tanken på klasskamp till förmån för ”harmonin” (en annan historiker har kallat honom för bolsjevikernas Bastiat) och ”samverkan”, så skilde han dessutom inte mellan fattiga och rika bönder, utan vände sig istället till bönder i allmänhet. Med sitt vanliga humör och glöd lanserade Bucharin sin omfattande paroll ”Berika er!”, och argumenterade på ett ytterst omarxistiskt sätt att ju rikare bönderna blev desto rikare skulle samhället i stort bli. Det förvånande var att han inte gjorde skillnad mellan rika bönder, fattigbönder och lantarbetare, och att han förbisåg hur snabbt de rika bönderna blev rikare på de övriga klassernas bekostnad.

I slutet av 1927 låg Bucharins jordbrukspolitik i ruiner. De rika bönderna avstod inte frivilligt från sin spannmål, de livnärde inte städerna, och återigen drabbades landet av svält. Fiaskot ledde också till Bucharins fullständiga förfall. Stalin hade inte längre något behov av honom eller hans teorier: inte heller behövde han honom till sitt ”tvåmannavälde” mot Trotskijs, Zinovjevs och Kamenevs vänsteropposition, som han redan hade jagat ut ur partiet till vildmarken eller landsförvisning. Stalin satt säkert i sadeln. Han motsade sina tidigare uttalanden, och förkunnade att ”kulaken sliter sönder sovjetekonomin” och att partiet därför måste ”slå hårt” mot kulaken. Den ”harmoni och samverkan”, gradvisa ”öväxande i socialismen”, och att industrialiseringen skulle gå i ”snigeltakt” som Bucharin hade förespråkade förkastades abrupt. De irrläror som dithills tillskrivits oppositionen – bondefientlig politik och krav på ökad industrialisering – upphöjdes nu till officiella teorier och genomfördes i praktiken, men med en grymhet som gjorde att de inte gick att känna igen som den politik som den nu besegrade vänstern en gång hade rekommenderat i väl avvägda och försiktiga ordalag.

Stalins helomvändning och hans sätt att ta itu med de motsträviga bönderna gjorde givetvis den milde Bucharin fullständigt förskräckt. Men hans protester framfördes bakom politbyråns lyckta dörrar, så utåt delade han det fulla ansvaret för politbyråns politik. Stalin hade naturligtvis inga samvetsbetänkligheter att belasta honom med försyndelser som han aldrig hade begått. Det fanns något gripande i Bucharins klagomål över att hans tidigare allierades övergång till ”superindustrialisering” och kampanj mot bönderna var ”en fullständig ideologisk kapitulation för trotskismen”.

På sommaren 1928 insåg Bucharin att han var dömd till undergång. Han vände sig till Kamenev för stöd, på samma sätt som Kamenev och Zinovjev en gång hade vänt sig till Trotskij, men det var alldeles för sent. Den tidigare oppositionen hade i alla fall brottats med Stalin innan de besegrades. Bucharin gick under utan strid. Han gav bara uttryck för sin förtvivlan och skräck i privata samtal med andra dömda män, han gick aldrig ut offentligt mot generalsekretariatets ”Djingis Kahn”. Han avsattes från Kommunistiska internationalens ledning där han hade ersatt Zinovjev, och varifrån han så nyligen hade jagat ut icke rättrogna utländska kommunister. Han sparkades ut ur politbyrå. Innan det ödesdigra år 1929 var till ända hade han avsvurit sig sina uppfattningar och lovat att foga sig. Totalt förödmjukad fortsatte han att tjäna Stalin. Han tilläts att stanna kvar i partiet, och gjorde 1933 en ny syndabekännelse inför centralkommittén. 1934 talade han inför en partikongress och gav ett något kryptiskt stöd till Stalins ledarskap och kritiserade hans utrikespolitik. I augusti 1934 höll han ett tre timmar långt tal vid det sovjetiska författarförbundets grundningskongress, där han satt på samma podium som Gorkij och Zjdanov. Författarförbundet skulle i framtiden bevaka vad som var rättrogen litteratur för partiet. Han utnämndes till chefredaktör för regeringens tidning *Izvestija*, och 1935 satt han tillsammans med sin bödel Stalin, och Vysjinskij, som senare skulle åtala honom, i den kommission som hade till uppgift att förbereda utkastet till en ny konstitution. Konstitutionen antogs i november 1936, flera månader efter avrättningen av Zinovjev och Kamenev. Den hälsades som Stalinkonstitutionen - ”den mest demokratiska i världen”. Dess huvudförfattare, Radek och Bucharin, skulle inom kort anklagas för förräderi.

”Partiets favorit” undkom inte den förnedrande, hjärtskärande, makabra ”rättegång” där hela landet upprepade Vysjinskijs krav: ”Skjut dem som galna hundar.” 13 mars 1938 dömdes och sköts Bucharin.

Precis som alla samvetsgranna levnadstecknare är Cohen noga att undvika förebråelsen att ha påstått alltför mycket för sin förgrundsgestalt. Men han skriver upp honom i vissa avseenden och nedvärderar honom i andra. Genom att framställa Bucharin, revolutionären, den socialistiska tänkaren, den skickliga teoretikern, lysande talaren och gnistrande författaren,

som en föregångare till Djilas eller Dubček har han inte ökat hans betydelse utan istället minskat den. Bucharin tillhörde en generation av marxister för vilka moderna uttryck som ”frihetlig socialism” och ”socialism med mänskligt ansikte” skulle ha låtit bisarra: för dem var socialismen det mänskligaste systemet av alla, och om dess ”ansikte” inte var mänskligt så var det inte socialism alls.

I hela boken överdrivs det tilltalande hos NEP-Ryssland kraftigt. (Majakovskij ger en helt annan bild i *Vägglusen!*) Eftersom författarens framtidsförhoppningar verkar vara någon sorts ”NEP-liknande samhällsordning” som en ”verklig förebild för den kommunistiska framtiden”, betonar han Bucharins ”reformistiska gradualism”, hans tro på ”utvecklingens väg”, hans tro på den ”molekylärprocess” med hjälp av vilken Ryssland genom en marknadsekonomi ”sakta skulle växa över” till socialismen, så mycket att revolutionären Bucharin försvinner, och det enda som återstår är en socialdemokratisk gengångare som predikar: Gud give oss socialismen, men inte under vår tid. Bucharins ”teoretiska uppfattningar kan endast med mycket stor tvekan betecknas som fullt marxistiska”, sa Lenin. På det sätt Cohen analyserar dem ser de definitivt icke-marxistiska ut.

Bucharins skolastiska drag, som Lenin också nämnde, var hans benägenhet att lägga fram en teori, en lärosats, för att rättfärdiga varje politisk åtgärd, oavsett hur tillfälliga de var eller hur mycket de bestämdes av behoven hos en övergående konjunktur. Stalin utnyttjade naturligtvis Bucharins ställning som teoretiker för sina egna syften: ”Grovt talat förekom det i allmänhet en arbetsdelning mellan Bucharin och Stalin, mellan å ena sidan formuleringen av politiken och teorin och å den andra sidan den organisatoriska styrkan... Som ideologisk kämpe var han outhärlig” för Stalin så länge oppositionen inte var krossad: vem på Stalins sida kunde mäta sig intellektuellt med personer som Trotskij och Preobrazjenskij eller begåvningar som Smilga, Zinovjev eller Radek? Cohen säger att Stalin under kampen mot vänstern gick mot Trotskijs teori om den ”permanenta revolutionen” genom att föra fram sin teori om ”socialismen i ett land”. Men även denna lärosats, som var så väsensskild från Bucharins djupa internationalistiska övertygelse blev omedelbart ”omvandlad till en teori [av Bucharin]”. Även här gör Cohen ett fåfängt försök att rentvå sin hjälte genom att låta förstå att logiken i den nya läran kunde spåras tillbaka till oktoberkuppen, och att dess ”egentliga ursprung” fanns i några av Lenins artiklar från hans ”reformistiska” period. Nej, det duger inte. Konsten att skriva om historia ligger just i historikerns förmåga att känna tidsperiodens anda, huvudpersonernas psykologiska och intellektuella egenskaper, och vara tillräckligt insiktsfull för att inte bedöma döda bokstäver utan ett levande tänkande.

Men Cohens största förmyndelse i fråga om att påstå alltför mycket om sin hjälte är att han försöker övertyga oss om att det var Bucharins och inte Trotskijs ”klarsynthet och ledarskap” som utgjorde den största utmaningen mot Stalin och stalinismen. Här kan det löna sig att hänvisa till en så ”opartisk” historiker som E H Carr, som i en artikel i *Times Literary Supplement* skrev:

Det skulle vara svårt att tänka sig ett mer fantastiskt påstående. Trotskij hade brister i sitt temperament och gjorde allvarliga bedömningsfel. Hans brister som politisk ledare kan ha varit lika stora som Bucharins, om än av ett helt annat slag. Men i ett avseende kan hans meriter inte kritiseras eller ifrågasättas. Alltifrån Stalins uppstigande till makten ända till mordet på Trotskij... genomsytrade och präglade ett tema, en besatthet, allt han gjorde och skrev. Han var den främste motståndaren till Stalin och allt vad Stalin stod för.

Och vidare: ”Under de tre eller fyra år då Stalin byggde upp sitt oövervinnliga grepp om partiet och staten och slog ner oppositionen, var Bucharin hans nitiska hantlangare.” Cohen försöker inte dölja att Bucharin hjälpte Stalin att ”slå ner oppositionen”, i detta avseende försöker han inte framställa Bucharin som mer rättskaffens än han var. Författaren gottgörs faktiskt i viss mån av att han själv av och till blir chockad över Bucharins ”våldsamt

demagogiska passager” under angreppen mot oppositionen, och han anser att Trotskij, Preobrazjenskij, Radek, Rakovskij, Smilga och en hel massa andra oppositionella egentligen borde ha varit Bucharins mer ”naturliga allierade” än Stalin. Ändå behandlar han dem med ett otillåtet förakt, eller i bästa fall på ett nedlåtande sätt. Till och med i sitt val av skällsord och adjektiv röjer han en märklig och orimlig motvilja mot alla som i eftervärldens ögon skulle kunna ha en större rätt än hans hjälte att kallas antistalinismens viktigaste ”förgrundsgestalt, symboliska figur och offer”. Oavsett vad man anser om Zinovjev och Kamenev och deras roll, så är det med tanke på det oerhörda i deras tragedi minst sagt dålig smak att ställa deras ”krälande på källargolvet bönande om nåd” mot Bucharins uppträdande på de anklagades bänk som, får vi höra, ”med all rätt kan kallas hans främsta stund”.

Cohen har lagt ner många års samvetsgrant arbete på att skriva denna imponerande bok. Han har studerat många källor, och har givit framtida forskare värdefulla kunskaper om det revolutionära Ryssland och ett bidrag till förståelsen av en av dess största gestalter. Kanske Cohen kunde ha undvikit en del fallgropar när han skrev sin bok om han hade låtit sig styras av den inre logiken hos sin hjältes natur, hans världsåskådning och aktiviteter, istället för att redan på förhand ställa sig den formella uppgiften att ”ompröva den traditionella tolkning, som betraktar den bolsjevikiska revolutionen efter Lenin främst som en motsättning mellan Stalin och Trotskij”, och (lite för ihärdigt) ”antydä” att Bucharin och bucharinismen ”kring mitten av tjugotalet” var ”betydelsefullare i bolsjevikisk politik och tänkande än Trotskij och trotskismen”. Denna högst kontroversiella slutsats förstör det intryck av opartiskhet som Cohen, med hjälp av sitt minutiösa insamlade av bevis, har försökt skapa.

Översättning: *Göran Källqvist*.